

ASYA İHTİŞAMI*

V. V. Barthold

- Puşkin'in *Erzurum Yolculuğu*'nda, "Asya ihtişamı" ifadesinin manasız olduğundan söz edilir: "Bu söz muhtemelen haçlı seferlerinde, fakir şövalyelerin duvarları çıplak ve sandalyeleri meşeden kalelerinden ayrılıp ilk defa kırmızı divanlar, sapsarı rengârenk taşlarla bezeli parlak hançerleri gördüklerinde ortaya çıktı. Şimdi ancak «Asya fakirliği, Asya pejmürdeliği» ve benzerlerinden söz edilebilir, ihtişam ise tabii ki Avrupa'ya aittir."

Puşkin yanıldı; "Asya ihtişamı" ifadesi, haçlı seferlerinden çok daha eskidir ve Latin edebiyatında bile görülür (*Asiatica luxuria*). İfadeye Avgustin'in [Augustinus] (MS 400'ler) *De Civitate Dei* kitabında rastladım (III, 21) ve bu ifade büyük ihtimalle daha eski dil yadigârlarında da geçiyordur. Çok eskilerdeki Asya ihtişamına dair tasavvur, Asya zorbalığına dair tasavvurla ayrılmaz bir bütündür. Memleketinin bütün imkânlarını istediği gibi kullanan zorba, etrafını Yunan veya İtalyan şehir cumhuriyetlerindeki en zengin, en yüksek makamdaki bir vatandaşın bile erişemeyeceği bir ihtişamla donatabilir. Muhteşem şah, yani İran şahı, Yunanlar için maddî imkânlarla ulaşılabilir en yüksek saadetin timsaliydi. Puşkin'in zamanında bile Türk sultanı, Türkiye'nin başlıca Avrupa devletlerine göre fakirliğine rağmen, Avrupalı kralların sahip olamadığı imkânlara sahipti.

Puşkin sanki herkesçe malum bir hakikati gözden kaçırıyor – fakirlik yalnızca ihtişamla ortadan kalkmaz aksine onun ayrılmaz bir refikidir. Puşkin, muhtemelen İstanbul ve Tahran'da belli bir ölçüde Asya ihtişamını, Asya fakirliğiyle beraber görebilirdi. Erzurum'da ve dünya ticaret yollarının uzağındaki başka yerlerde, mesela Orta Asya'da

* "Aziatskaya roskoş", *Vestnik nauçnogo obşestvo tatarovedeniya* [Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyeti Haberleri], 1930, No. 9-10, 25-26. s. Türkiye Türkçesine Serdar Karaca tarafından çevrilen söz konusunu metindeki köşeli ayrıçlar çevirene aittir.

„АЗИАТСКАЯ РОСКОШЬ“.

В «Путешествии в Арзрум» Пушкина говорится о бессмысленности выражения «азиатская роскошь»: «Эта поговорка, вероятно, родилась во время крестовых походов, когда бедные рыцари, оставя голые стены и дубовые стулья своих замков, увидели в первый раз красные диваны, пестрые кинжалы с цветными камешками на рукояти. Ныне можно сказать «азиатская бедность, азиатское свинство» и пр., но роскошь, конечно, принадлежность Европы».

Пушкин ошибался; выражение «азиатская роскошь» гораздо древнее крестовых походов и встречается уже в латинской литературе (*Asiatica luxuria*); я встретил его в книге Августина (V в. н. э.) «*De civitate Dei*» (III, 21); по всей вероятности, оно встречается и в более ранних памятниках. В древности представление об азиатской роскоши неразрывно было связано с представлением об азиатском деспотизме; произвольно распоряжаясь всеми средствами своей страны, деспот может окружать себя роскошью, недоступной даже для самого богатого и высокопоставленного гражданина греческой или итальянской городской республики. «Великий царь», т. е. царь Персии, был для греков символом блаженства в смысле обладания материальными благами. Даже во время Пушкина турецкий султан, несмотря на бедность Турции по сравнению с главными европейскими державами, располагал большими средствами, чем другие европейские государи.

Пушкин, как будто, не считается с общеизвестным фактом, что бедность не только не исключается роскошью, но, напротив, является ее неразлучным спутником. В Стамбуле и Тегеране Пушкин, вероятно, мог бы до некоторой степени наблюдать азиатскую роскошь рядом с азиатской бедностью; в Арзруме и в других местах, отдаленных от путей мировой торговли, напр., в Средней Азии, где даже двор бухарского эмира и хивинского хана мало соответствовал представлению о блеске придворной жизни, бросалась в глаза только азиатская бедность—бедность отсталой страны, утратившей свое прежнее место в мировой торговле.

Не обладая большими историческими познаниями, Пушкин своим гениальным чутьем понял, что в средние века Западная Европа была такой же отсталой страной по сравнению с мусульманским миром, как в его время мусульманский мир по сравнению с Западной Европой. Пушкин не ставил себе задачей обсудить это явление во всей его широте; то немногое, что у него говорится по этому поводу, облечено в беллетристическую форму; он выдумывает соперничество между Арзрумом и Стамбулом и сравнивает его с соперничеством, тоже едва ли существовавшим, между Казанью и Москвой. Культурно-истори-

Buhara emiri ve Hive hanının sarayları, saray hayatının parlaklığına dair tasavvurla çok az uyuşuyordu, göze çarpan yalnızca Asya fakirliğiydi – dünya ticaretindeki yerini kaybetmiş, geri kalmış bir memleketin fakirliği.

Puşkin, engin bir tarih bilgisine sahip olmasa da kıvrak zekâsıyla, Orta Çağ'daki Batı Avrupa'nın İslam dünyasına nazaran, tıpkı kendi zamanındaki İslam dünyası gibi geri kalmış bir memleket olduğunu kavramıştı. Puşkin bu vakıayı etraflıca tetkik etmek gibi bir gaye edinmemişti, onun bu konuda yazdığı birkaç şey hikâye şekline bürünmüştür. O, Erzurum ve İstanbul arasında bir rekabet uydurup bunu da yine varlığı meçhul bir Kazan ve Moskova rekabetiyle karşılaştırıyor. [26] Kültür tarihi problemleri dâhi de olsalar müelliflerce değil mütevazı ve çalışkan âlimlerce çözülmür. *Erzurum Yolculuğu* baskıdayken Kazan ilim mektebinin faaliyeti başlamıştı bile ve bu faaliyete, daha geniş ve akli bir istikamet verilseydi mektebin Volga kıyılarındaki İslam kültürü ve Avrupa tesirleri arasındaki mücadeleyi izaha kavuşturması mümkün

olabilirdi. Buradaki Buhara ve Harezmi tesiri yerini Rusların getirdiği Avrupa kültürüne, henüz yeni zamanlarda, Orta-Asya Müslümanlarının eski şakirtleri olan Volga Tatarları, Orta-Asya'daki bu akrabaları üzerinde münevverliğe ve onlardan iktisat yönüyle kısmen çıkar sağlamaya başladığında bıraktı. Geçen asrın ortalarında manasızca yok edilen ilmî Kazan Şarkiyat'ı hâlâ yeniden tamamen tesis edilmiş değil. Yanılmıyorsam N. N. Firsov'un¹ [Nikolay Nikolayeviç, 1864-1934] daha 1925'te dile getirdiği Kazan Üniversitesine beşerî ilimlerin geri getirilmesi temennisi tahakkuk etmedi. Bir gün, hem Asya hem de Avrupa tesirine maruz kalan Volga dolaylarında, Asya ihtişamı ve fakirliği meselesi ve bu iki varlığın Avrupa gerçekleriyle karşılaşmasının aynı sırayla ciddi bir ilmî tahlile tabi tutulacağını ümit etmeliyiz.

Kazan'daki Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyeti tarafından yayımlanmış *Vestnik nauçnogo obşestvo tatarovedeniya* [=Akademik Tatar Araştırmaları Cemiyeti Haberleri] adlı derginin 1930 tarihli 9-10. sayısının kapağı

2 *Vestnik nauçnogo [obşestvo] tatarovedeniya*, No. 1-2, 62. s.